

بسمه تعالی

مفاهیم

مقدمه ۱:

۱. در میان مباحث علم اصول، بحثی تحت عنوان مفاهیم مطرح است که از اهمیت بسیاری در فقه برخوردار است. علامه حلی در این باره به ۱۰ مفهوم اشاره می کند.^۱ در حالیکه بسیاری از این اقسام قابل انطباق بر یکدیگر هستند.

۲. هدایة المسترشدين، به ۶ مفهوم اصلی (مفهوم شرط، مفهوم لقب، مفهوم وصف، مفهوم غایت، مفهوم حصر و مفهوم عدد) اشاره کرده است.^۲ و تصریح دارد که این اقسام استقرائی است و ممکن است کسی بر آنها چیزی بیافزاید.

۳. مرحوم آخوند هم به همین ۶ مفهوم اشاره کرده است با این تفاوت که به جای مفهوم حصر به مفهوم استثناء اشاره دارد.^۳

البته مرحوم آخوند برای عدد و لقب، قائل به مفهوم نیستند و به همین جهت هم حضرت امام اصلاً درباره‌ی ۴ مفهوم بحث می کنند.^۴

۴. در برخی از کتاب‌های اصولی، علاوه بر این ۶ قسم، به «مفهوم مقدار»، «مفهوم زمان»، «مفهوم مکان» و «مفهوم مسافت» هم اشاره شده است.^۵

۵. مرحوم سبزواری، از کشف الغطاء نقل می کند که ۲۰ مفهوم قابل بحث است.^۶

۶. اما عبارت مرحوم کاشف الغطاء مشتمل بر اشاره به ۳۳ مفهوم است:

«والمفاهیم كثيرة كما يظهر من أحوال المخاطبات فی جميع اللغات ، والعمل فیها غالباً علی الثمانية المتقدمة.»

الأول : مفهوم الشرط بأی صیغة أتى به ممّا یدخل فی المفهوم. والمفهوم ارتفاع المشروط بارتفاعه ... الثاني : مفهوم البداية ، فإذا أتى بصیغة تفیدها مفهوماً دلّت بالمفهوم علی خروج ما قبلها ... الثالث : مفهوم الغاية ، فإذا أتى بصیغة تفیدها علی نحو المفهوم دلّت علی خروج ما

۱ . نهاییه الوصول، ج ۲، ص ۵۱۶

۲ . هدایه المسترشدين، ج ۲، ص ۴۱۹

۳ . کفایة الاصول

۴ . مناهج الوصول، ج ۲، ص ۱۸۱

۵ . ن ک: حاشیه القوانین المحکمه، ج ۱، ص ۳۸۷

۶ . تهذیب الاصول، ج ۱، ص ۱۰۸

بعد الغاية ... الرابع : مفهوم الحصر ، فى مثل «إنّما جاء زيد» دون «ما جاء إلا زيد» فإنّه من المنطوق ، فمتى أتى بصيغة تفيده مفهوماً دلّت على الانحصار فى المذكور ، وعدم تعلّق الحكم بما عداه.

الخامس : مفهوم الأولويّة ، وجعله من المنطوق بعيد ... السادس : مفهوم العلة ... السابع : مفهوم التلازم ممّا يدخل فى المفهوم ، كقوله : إن أفطرت قصّرت وإن قصّرت أفطرت .

الثامن : مفهوم الاقتضاء ، كما يجاب المقدّمة ، والنهى عن الضدّ العامّ .

وجميع ما مرّ من الأقسام إذا صرّح فيه بالمضاف إليه عاد منطوقاً .

التاسع والعاشر والحادى عشر والثانى عشر : مفهوم الصفة ، والعدد زيادة ونقصاً ، والزيادة والنقصان فى أىّ محلّ كان . ... الثالث عشر : مفهوم اللقب ، وهو ضعيف ... الرابع عشر والخامس عشر والسادس عشر والسابع عشر والثامن عشر والتاسع عشر والعشرون : مفهوم ترتيب الذكر فى القرآن أو مطلقاً على ترتيب الحكم ، ومفهوم ترك البيان فى موضع البيان ، كالجمع بين الفاطميتين ، ومفهوم التعريض ، كربّ راغب فيك ، أو إنّى راغب فى امرأة جميلة تشابهك فى الجمال ، ومفهوم الإعراض ، كما إذا عدّ قوماً فأعرض عن ذكر أعظمهم قدرأ . ومفهوم الجمع ، كفهم الندب أو الكراهة مثلاً عند تعارض الأدلّة ، ومفهوم تغيير الأسلوب فى الدلالة على تبدّل الحكم .

ومفهوم النكات البيانيّة والبديعيّة . ويتبعها التقييد ، والتلويح ، والإشارة ، والتلميح ، وتتبع الموارد ، والسكوت ، والمكان ، والزمان ، والجهة ، والوضع ، والحال ، والتمييز ، ونحوها . وربما رجعت إلى الأدلّة .

والمعيار فى الجميع حصول الفهم المعتبر عند أرباب النظر ، وعليك بإجادة الفكر فى هذا المقام؛ فإنّه من مزالّ الأقدام.»^١

توضيح:

١. مفهوم مربوط به همه زبان هاست
٢. ولى غالباً، ٨ مفهوم اول مورد عمل است
٣. يك) مفهوم شرط
٤. دو) مفهوم بدايت
٥. سه) مفهوم غايت

١ . كشف الغطاء، ج ١، ص ١٨٥

۶. چهار) مفهوم حصر
۷. پنج) مفهوم اولویت
۸. شش) مفهوم علت
۹. هفت) مفهوم تلازم (یعنی یک عبارت علاوه بر معنای خود، ملازم را هم برساند)
۱۰. هشت) مفهوم اقتضاء
۱۱. نه) مفهوم وصف
۱۲. ده) مفهوم عدد
۱۳. یازده) مفهوم زیادت (اگر چیزی ملاک قرار داده شد، نفی زیادت مفهوم است
۱۴. دوازده) مفهوم نقصان
۱۵. سیزده) مفهوم لقب
۱۶. چهارده) مفهوم ترتیب ذکر
۱۷. پانزده) مفهوم ترک بیان
۱۸. شانزده) مفهوم تعریض
۱۹. هفده) مفهوم اعراض
۲۰. هجده) مفهوم جمع
۲۱. نوزده) مفهوم تغییر اسلوب
۲۲. بیست) مفهوم نکات بیانیه
۲۳. بیست و یک) مفهوم نکات بدیعیه
۲۴. بیست و دو) مفهوم تقید
۲۵. بیست و سه) مفهوم تنوع
۲۶. بیست و چهار) مفهوم اشاره
۲۷. بیست و پنج) مفهوم تلمیح
۲۸. بیست و شش) مفهوم تنوع موارد
۲۹. بیست و هفت) سکوت
۳۰. بیست و هشت) مکان
۳۱. بیست و نه) زمان
۳۲. سی) جهت

۳۳. سی و یک) وضع

۳۴. سی و دو) حال

۳۵. سی و سه) تمیز

ما می‌گوییم:

۱. آنچه در عبارت مرحوم کاشف الغطاء به عنوان مفهوم مطرح است، با آنچه به عنوان مفهوم در کلمات اصولیون متأخر مطرح شده، متفاوت است. و در ادامه با تعریفی که از مفهوم خواهیم آورد، معلوم خواهد شد، که جز چند قسم از مفاهیم، آنچه در کلام ایشان مطرح است، از جمله مباحث مفاهیم نیست.
۲. به همین جهت بحث از مقدمه واجب و ضد و ... (ملازمات عقلیه) ربطی به مفهوم ندارد و در کلمات اصولیون هم از بحث مفاهیم نیست.
۳. درباره مفهوم اولویت هم به طور مفصل سخن خواهیم گفت
۴. در ادامه با بررسی هر کدام از بحث‌ها درباره اینکه آیا این بحث از زمره مفاهیم است، سخن خواهیم گفت.

مقدمه ۲:

۱. از زمره تقاسیم بحث مفاهیم، تقسیم آن به مفهوم موافق و مخالف است. ملاک این تقسیم - که مرحوم اصفهانی آن را تقسیم عقلی برمی‌شمارد^۱ - آن است که اگر حکمی که در قضیه مفهوم ثابت است، در سالبه بودن یا موجه بودن موافق با قضیه منطوق است، آن را مفهوم موافقت (یا مفهوم موافق) می‌نامند و الا آن را مفهوم مخالف می‌گویند.
۲. مرحوم فاضل تونی می‌نویسد:

«وينقسم إلى موافقة ومخالفة ، لان حكم غير المذكور : إما موافق لحكم المذكور نفيًا وإثباتًا، أو لا ، والاول الاول ، والثاني الثاني .

والاول : يسمي بفحوى الخطاب ، ولحن الخطاب ، وضرب له أمثلة .

منها : قوله تعالى : فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا فَإِنَّهُ يَعْلَمُ مِنْ حَالِ التَّأْيِيفِ - وهو محل النطق

- حال الضرب ، وهو غير محل النطق ، وهما متفقان فى الحرمة .

ومنها : قوله تعالى : فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

ومنها : قوله تعالى : وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ

بِدِينَارٍ لَّا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ

۱. هدایه المسترشدين، ج ۲، ص ۴۱۹

فإنه يعلم منه مجازاة ما فوق الذرة في الاول ، وتأدية ما دون القنطار في الثاني ، وعدم ما فوقه في الثالث»^١

٣. مرحوم شيخ محمدرضا اصفهانی در وقایع الازدهان بین فحوی خطاب و لحن خطاب فرقی گذاشته و می نویسد:

«فإن كان موافقا للمنطوق في الإيجاب أو السلب فهو الموافقة، ويسمى فحوى الخطاب ولحن الخطاب.»

وقد يفرق بينهما بأنه إن كان ثبوت الحكم في المفهوم أولى من ثبوته في المنطوق سمى بالأول، وإن كان مساويا لثبوته له سمى بالثاني.»^٢

٤. درباره مفهوم موافق، بعد از تعریف مفهوم سخن خواهیم گفت.

١ . الوافیہ، ص ٢٢٩

٢ . وقایع الازدهان، ص ٤١٣